

ÖZBEK HALKB L M NDE KURT KÜLTÜNE A T HALK NANÇLARI

Mamatqul JURAEV*

Barno NURMURADOVA**

ÖZET

A a ıdaki makale Eski Türk toplumunda önemli bir yeri bulunan kurt totem inancı hakkındadır. Bu makalede kurtla ilgili efsaneler ve Özbeklerin kurt motifli ilgili mitleri ve inançları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk toplumu, halk edebiyatı, A i-na, kurt, mit, efsane, totem.

ABSTRACT

This article is about mythological imaginations and believes on wolves, which were admitted as a totem among the ancient Turks. Myths related to wolf in general and Uzbek believes, superstitions and customs concerning with wolf are analyzed.

Key Words: Ancient Turkic society, folklore, Ashina, wolf, myth, epopee, totem.

Bilindi i gibi eski Türk halklarının büyük bir kısmı kurdu totem olarak kabul ettikleri için halkbiliminde kurt hakkındaki efsaneler ortaya çıkmı tır¹. Kurdu ata veya hamî sayıldı ı

* Prof. Dr., Özbekistan Fenler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Ta kent.

** Aspirant, Özbekistan Fenler Akademisi, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Ta kent.

¹ Kis l v, **Dr vnaya istoriya Yujnoy Sibiri**, s.493-494; Zarifov, "Folklor va Arx ologiya Mat riallarini Qiyosiy O'Rganish Masalasiga Doir", s.25-30; Ilimb tov, "Kult Volka u Bashkir (K Etimologizatsii Etnonima «Bashkurt»)", s.225; Abramzon, "Folklornoye Motivi v Kirgizskix Pr daniyax G n ologich skogo Sikla", s.157; Ivanov, "R konstruktsiya ndo vro p yskix Slov i T kstov Otrajayuhsix Kult Volka", s.407; Jo'ra v, "Bo'ri Haqidagi Qadimgi

en eski mitlerden birinde A ina kavminin ortaya çıkışı hakkında şöyle anlatılır: A ina Hun evinin bir kısmıdır. Bu kavim istilacılar tarafından aniden saldırı yapılarak katliam edilmiştir. Sadece on yaşındaki çocuk kalmıştır hayatta. Dü man askerleri onun yakalayıp ayak ve kollarını bağlayarak bir çayırdaki bırakmışlardır. Çocu u bir kurt et vererek beslemeye başlamışlardır. Çocu un daha hayatta olduğunu öğrenen dü man hükümdarı da onu öldürmüştür.

A ina kavminin evlatları olan usunlar arasında da kurt kültüne tapınmak önemli bir yer tutmuştur. Çünkü 1907 yılında Kuvanderya (Surhanderya'nın a a ısında bir yerde) ya da birkaç tane kurdun kafasına tasvir edilmiştir.

halkbilimci H.Zarifov şöyle yazıyor: "Geçmişte yarı göçmen hayat geçiren Özbek kabileleri (Kırk, Kongurat, Katagan, Kanglı vs.) 92'dir dediklerinde, "Tulum Özbek'in kökü bir diyorlar. Bu makalenin manasını açıklayan bir efsane vardır ki, onu G. A. Yunusov 1922 yılında Özbek Bilim heyeti tarafından dil ve folklor bilgilerini toplamak üzere gerçekleştirilen sefer sırasında Mirzaölde ya ayan Özbeklerin a zından derlemi tir. Efsaneye göre, 92 çocuk bir tulum içinde. Onların babası sanki bir kurtmu . 92 kabile bu çocuklardan da ılımlı . Bu efsane bizi ku kusuz totem dönemine sürükler."⁷

Zira Özbek halkbiliminin büyük ilim adamlarından biri olan H. Zarifov son yüzyılın 20. yıllarından ömrünün sonuna kadar yaptığı bütün bilimsel seferlerde Özbeklerin kurtla ilgili halk edebiyatı örneklerini bulmaya çalışmıştır. Onun 1958 yılında yaptığı seferine ait yazılarında 26 Temmuz 1958 tarihinde Semerkant şehrinin yakınında bulunan Amankutan vadisinde yerleşik olan Tersek köyünde kurt hakkındaki mitolojik tasavvurları yazdığına şahit olduk.

28 Temmuz 1958 tarihinde Tersek köyünde ya ayan 68 yaşındaki Mihli Narkuzu o - luyla sohbet eden H. Zarifov'un Özbeklerin kurtla ilgili mitolojik tasavvurlarını kayd ederken şu dikeyleri geçirmiştir: "Kurt geceden sabaha kadar cin yiyormuş . Cin geceleri çok oluyormuş . Kurt ne zaman a zını açtı nda cinler kendili inden a zına giriveriyormuş lar." "Börüdeyin börtüp cört". "Zenginler cüzdanlarına kurdun a zını takmış lar." "Kurdun çenesini kadınlar nazar boncu u olarak takmış lar, buna heykel de denilmiştir." "Kurdu tutukladıklarında kadınlar onun üstünden zıplayarak geçmiş ler." "Herhangi bir i te kâr ettiklerinde kurt gördün mü? demi ler." "Kurt çille dü mü ." "Bir kadın do um yaptığı nda kadın çille zamanında kurdu görürse çok seneler çocuk sahibi olamazmış ." "Kurdun yavrusunu yakalasalar köy zarar görür, mallar kalmaz." "Kurt yuvasından a zını açarak çıkar, "Karı kul" denilirse a zını kapatır." "Karı karı ! -derse a zı kapanıyormuş ." "Kurt gibi çevik olsun, kurt gibi nasipli olsun diye Börübay diye ad koyuyormuş lar. "Karı kul candar, uluma denilir." "Kurdun öldü ü yerin topra ndan getirip hastaya içirilir." "Kurdun kemi ini ve etini payla ırlar, kullanırlar." "Kurt yavrusu ya bu sene ekin bol olur, derler."⁸

Alimin kaydettiklerinden alınan yukarıdaki bilgiler atalarımızın totem tasavvurlarını kendinde bulundurdu unu gösterir. Bu bilgiler Özbeklerde kurt kültürüyle ilgili çeşitli inançlar, örf adetlerin genetik temellerinin totem mitlerine dayandığını kanıtlar. Ezcümle, yukarıda saydığımız "Kurt çille dü mü " ifadesi halkımızın totem görüşleri temelinde ortaya çıkmıştır. Do um yapmış bir kadının çilesi içinde evin etrafında kurdu görmesi bu kadına kurt çille dü ermiş . Bu kadın yedi sene çocuk sahibi olamazmış , diye bir bo inanç varmış . Ku anç nineler bu inancı önlemek için bazı amelleri yapmış lar. E er o kadının e i kurdu tutuklayıp getirirse onun kafasıyla derisini yüzermiş . Kadın da bu deriyi sırtına giyer veya kadının kafası kurdun çenesine sokularak bazı ameller yapılmış . Sonra da bu deri iyi niyetle evin bir yerinde korunurmuş .

⁷ Zarifov, a.g.e., s.25-30.

⁸ Zarifov, 1958 Yılı Folklor Eksp ditsiyasi Kundaligi, s.12-14.

Çocu u olmayan veya olsa bile ölen kadınlar kurdun üstünden atlamı lar. Böyle yapıldı nda kurda özgü çok yavrululuk özelli inin kadına da geçece i dü ünülmü . Bilindi i gibi, kurt 6-8 veya en çok 10-13'e kadar yavruluyor. Üstelik eski Türk kabilelerinin büyük bir kısmının kurdu totem-ata olarak itiraf etti i için onların folklorunda de bu totemle ilgili mit ve efsaneler vardır⁹.

Kurt hakkındaki mit ve efsaneler hamî-ata yardımına tapınmayla ilgili inançlar itikat olarak halkın örf ve adetleri, merasimlerine sinmi tir. Örne in, Nuratalıların adetlerine göre, insan bir i i yaptı nda b i in gerçekle ip gerçekle medi ini ö renmek için "Börümü tulki mi?" (Kurt mu, tilki mi?) diye sorarlar. Adam da e er i ini yerine getirebildiyse "Kurt" ve e er bitiremediyse "Tilki" der. Ayrıca, bir adam yola koyuldu unda önünden bir kurt çıksa ve kurt görürse i inin hayırlı olaca ına inanılır. E er tilkiyi görürse bunun tersi olaca ına inanılır. Kısacası, kurt görürse yolu açık olur, tilki görse de kapalı olur¹⁰.

Gelene e göre yola çıkan birinin önünü kurt keserse veya o kurdu görürse i inin rast gelece ine inanılır. Surhandeya vilayetinin Denov ilçesinde "e er bir oför çok para kazanır- sa, "Sen, kurt görmü sün" derler."¹¹

Bu inançlarda totem-ceddin hamili ine inanma, kurda bir ans olarak bakma gelene i ifade edilmi tir. Yolda kurt görmenin bir hayra delalet etmesiyle ili kin halkın görüşleri eski Türk folklorundaki totem mitlerinin önemli motiflerinden biri de kurdu kabile ba kanı olarak görme gelene iyle ilgilidir. Kabile serdarını hayırlı yerlere götüren kılavuz kurt hakkındaki efsaneler Türk halklarının folklorunda önemli yer tutmu tur. Ezcümle, "O urname" destanında kurdun kılavuzluk yaptı ı motifine rastlarız. O uz Ka an'ın çadırına güne i i i a Bulölmiü kurdor.c. f.Sfüüp-fczgzSzzü p.f.Cv:gunpg.cScSüçSürpgfc,,fgüdp,cCC:;üüp-fczSgçSünpgvSvzünp-.c,g gibi aydınlık girmiş ve orada gök yeleli bir kurt peyda ölmü tü. O, "O uz Ka an'ı Urüm' adlı yere do ru ilerlemesine tavsiye etmi vvüepgCçç:ggç:üep,cCC:;ü p-çgükp-fczgzSzzü :g:zfcgç.fü p-Cc:.zzSüüp-fczSgç

yapılırsa çocukları artık ölmezmi . Hatta çocuğu çok yaşayan kadınlar boğazınca görebildikleri kurdun yattığı yerde veya onun eski yuvasında uykuya yatıyormuş .

Surhanderya vilayetinin Denov ilçesinde yaşayan halkın itikadına göre, “eğer insanın evladı doğup da ölüyorsa, çocuk doğunca onu kurdun ağızından geçirirler. Bunu yapmak için bir çobana önceden “Bizim için kurdun ağızını getirin” denilir. Çobanlar da kurdun ağızını hazırlarlar. Sonra da çocuğu kurdun ağızından geçirirler. Böylece çocuğa zarar yetmiyor mu .”¹³ H. Zerif’in kaydettiğine göre, “hayvancılıkla uğraşan Özbek kabileler kurdun derisini saklamışlardır. Hamile karısının zorlanmadan doğum yapabilmesi, çocuğun ve kendinin kötülüklerden korunması için kurdun derisine oturtmuşlardır.”¹⁴

Görüldüğü gibi bu boğazınca inançlarda kurdun dişinden, tırnağından, derisinden ve ağızından büyü vasıtası olarak kullanılmaya geleneği ifade edilmiştir. Eski adamlar totem hayvanın vücudunun belli kısımlarında büyüünün var olduğunu düşünmüşler. Dolayısıyla yeni doğan çocuğun öncekiler gibi ölmemesi için totem-ceddin hamiliğine vermek, onu herhangi bir zarardan kurtarmasını isteyerek çocuğu kurdun ağızından geçirmişler. Surhanderya vilayeti nin Maçay köyünde doğan B. Umurkulov’un dediklerine göre, böyle çocukları “kurdun ağızında kalanlar” diye tarif etmişler ve onlara Börü ve Börübay diye isim vermişler. Bazı yerlerde yaşayan kadınlar yeni doğan çocuğun bir kurt gibi çevik ve sağlam olması için onu kurdun ağızının derisinden geçirmişler¹⁵.

Kısacası, kurdun dişinden, tırnağından, burnundan, kulağından, derisinden, tüylerinden, ağızından, çenesinden, yelesinden, kuyruğundan büyü vasıtası olarak yararlanmak Merkezî Asya’da yaşayan Türk ve Moğol halkları arasında geniş çapta yayılmış olup¹⁶, merasimlerde önemli yer tutan bu inançların kökleri eski taş döneminde yaşayan Türklerin totem mitlerine dayanmaktadır.

KAYNAKLAR

Abramzon, S. M., “Folklornoye Motivi v Kirgizskix Pr daniyax G n ologich skogo Sikla, Folklor i Etnografiya”, *Svyazl Folkloras Dr vnimi Pr dstavl niyami i Obryadami*, Leningrad 1977.

Biçurin, N. Ya., *Sobraniya Sv d niy O Narodax, Obitavshix V Sr dn y Azii V Dr vni Vr m na*. Tom 1, Moskva 1950.

Gumil v, L. N., “Tri sch znuvhix Naroda”, *Strani Narodi Vostoka*, Vip. 2, Moskva 1961.

Ilimb tov, F. F., “Kult Volka U Bashkir (K Etimologizatsii Etonima «Ba kurt»)”, *Arx ologiya i Etnografiya Ba kiriya*, Tom II, Ufa 1971.

¹³ O‘Zr FA Alish r Navoiy Nomidagi Til Va Adabiyot nstituti Folklor Arxivi. Inv. 1315-2.

¹⁴ O‘Zr FA Alish r Navoiy Nomidagi Til Va Adabiyot Institutu Folklor Arxivi. Inv. 1713-10.

¹⁵ Zarifov, “Folklor va Arx ologiya Mat riallarini Qiyosiy O‘Rganish Masalasiga Doir”, s.25.

¹⁶ Kubar v – Ch r misin, “Volk v skusstv i V rovaniyax Koch vnikov S ntralnoy Azii”, s. 98–116.

- Ivanov, V. V., "R konstruktsiya ndo vrop yskix Slov i T kstov, Otrajayuhsix Kult Volka", **Izv stiya AN**, S riya Lit. i Yazika, 1975.
- Jo'ra v, M., "Bo'ri Haqidagi Qadimgi Turkiy Miflar va O'Zb k Folklori", **Adabiyot Gulshani**, Toshk nt, 1999.
- Kis I v, S. V., **Dr vnaya istoriya Yujnoy Sibiri**, Moskva 1951.
- Kubar v, V. D. – Ç r misin, D. V., **Volk v skusstv i V rovaniyax Koch vnikov S ntralnoy Azii, Traditsionni V rovaniya i Bit Narodov Sibiri**, Novosibirsk 1987.
- Lip ts, R. S., "Litso Volka Blagoslov nno, Stadialni zm n niya Obraza Volka v Tyurko-Mongolskom Epos i G n alogich skix Skazaniyax", **Etnografiya**, Moskva 1981.
- , "Alpomish Dostonida Mifologik Obrazlar", **«Alpomish»**, **O'zb k Xalq Qahramonlik Eposi**, Toshk nt 1999.
- O'Zr FA Alish r Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot nstituti Folklor Arxivi. Inv. 1713;**
1967'de Rahmatulla Yusuf O lu'nun yazdı ı.
- O'ZR FA Alish r Navoiy nomidagi TIL va adabiyot instituti Folklor arxivi. Inv. 1315-2;**
1958'de M. Alaviya'nın yazdı ı.
- O'Zr FA Alish r Navoiy Nomidagi TIL Va Adabiyot nstituti Folklor Arxivi. Inv. 1315-2.**
- Potapov, L. P., "Volk V Starinnix Narodnix Pov ryax Prim tax Uzb kov", **Kratki Soobh - niya Instituta Etnografii**, Vip. 30. Moskva 1958.
- rbak, A. M., **Oguz-nam , Muxabbat-nam** , Moskva-Leningrad 1959.
- Tadikova, N. N. - Kudaçina A.K., "K Voprosu Ob Obraz Volka v Tyurkoyazichnix L g ndax i Skazaniyax, a Takj v Altayskom Folklor ", **Altay i Tyurko-Mongolskiy Mir**, Gorno-Altaysk, 1995.
- , **Materialien zur Kultergeschichte der Uzbeken aus den Jahren 1928-1930**, Wiesbaden 1995.
- Zarifov, H., "1958 Yilgi Folklor Eksp ditsiyasi Kundaligi", **O'zr FA Alish r Navoiy Nomidagi TIL va Adabiyot nstituti Folklor Arxivi. Inv. HZ-5.**
- Zarifov, H., "Folklor Va Arx ologiya Mat riallarini Qiyosiy O'Rganish Masalasiga Doir", **O'Zb k Tili va Adabiyoti**, Toshk nt, 1958.